

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО.

І. Ф. Черніков (Київ)

Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926—1931 рр.)

Відтворюється яскрава картина діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, на основі якої здебільшого формувались орієнталістичні центри в Києві, Харкові, Одесі. Згадуються визначні українські вчені, репресовані в 30-ті роки, імена яких були довгий час несправедливо забуті.

Географічне розташування України, особливості її історичного розвитку, наявність підготовлених професійних кадрів — все це створювало необхідні передумови для організації тут вже у 20-х роках орієнталістичного центру. Про це, зокрема, йшлося у листі неодмінного секретаря Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) А. Ю. Кримського на адресу Київського губвиконкому (червень 1925 р.): «Незважаючи на те, що Київ є одним з культурних центрів УСРР і всього Союзу, в ньому й досі нема наукового товариства, яке вивчало б Схід... Беручи до уваги, що в Києві є більш або менш значна кількість осіб, що працюють на ниві вивчення Сходу, а також два вищих семінарів з сходознавства (при Інституті народного господарства та при торговельно-промислового технікумі. — І. Ч.) вважаю відкриття філіалу Всесоюдної наукової асоціації сходознавства * в Києві цілком своєчасним та бажаним»¹.

Хоча проблеми сходознавства на Україні тією чи іншою мірою вже дістали відображення в радянській історіографії², нині з'явилася можливість значно ширше залучити маловідомі матеріали для її висвітлення.

Ідея створення на Україні наукового орієнталістичного товариства дістала енергійну підтримку з боку голови Всесоюдної асоціації сходознавства М. П. Павловича. Тоді ж московські колеги надіслали для бібліотеки Київського вищого семінару зі сходознавства ім. Н. Наріманова необхідну літературу турецькою, китайською, французькою та англійською мовами³.

Всеукраїнську наукову асоціацію сходознавства (ВУНАС) було засновано 10 січня 1926 р. у тодішній столиці УСРР — Харкові. Одно-

* Всеросійську наукову асоціацію сходознавства створено в грудні 1921 р. у Москві. У квітні 1924 р. її перетворено на Всесоюзну.

¹ Держ. арх. Київ обл., ф. 112, оп. 1, спр. 557, арк. 40 (далі — ДАКО).

² Див.: Ковалівський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII—XX віках // Антологія літератур Сходу.—Харків, 1961.—С. 82—92; Фалькович І. М. К истории советского востоковедения на Украине // Народы Азии и Африки.— № 4.— С. 270—273; Базиянц А. П. Из истории отечественного востоковедения // Азия и Африка сегодня.— 1981.— № 2.— С. 15—17; Гурницький К. И. Агафангел Ефимович Крымский.— М., 1980.— С. 131—132; Кочубей Ю. Н. Востоковедение на Украине // Востоковедные центры в СССР.— М., 1988.— Вып. 1. (Азербайджан, Армения, Грузия, Украина).— М., 1988.— С. 91—94; Черніков І. Ф. Дружня підтримка і співробітництво: Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького і Середнього Сходу, 1922—1939.— К., 1973.— С. 47—57, 81—83.

³ ДАКО, ф. 112, оп. 1, спр. 557, арк. 52—53, 40, 42, 38—39; Михайл Павлович Павлович (Вельтман) // Павлович М. П. Восток в борьбе за независимость.— М., 1980.— С. 12.

часно створювалися її філіали в Києві та Одесі. Як і Всесоюзна, ВУНАС ставила собі за мету «всесічно вивчати народи і країни Сходу та поширювати наукові і прикладні знання про них»^{3-а}.

Значну роль в організації й наступній діяльності ВУНАС відігали такі партійні й державні діячі республіки, як В. П. Затонський і М. О. Скрипник. Почесним головою Асоціації було обрано Х. Р. Раковського*. Її правління очолив О. Г. Шліхтер, заступниками його стали професор О. М. Гладстерн та Я. П. Ряппо. Київський та Одеський філіали очолили відповідно професори А. С. Синявський і Ф. О. Петрунь.

Активну участь у діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства брали академіки ВУАН А. Ю. Кримський, В. П. Бузескул, К. Г. Воблій, В. Ф. Левитський, поет П. Г. Тичина, професори М. Ф. Болтенко, Л. І. Величко, С. О. Гіляров, М. В. Довнар-Запольський, В. М. Зуммер, М. Я. Калинович, К. В. Квітка, Т. Г. Кезма, А. П. Ковалівський, Б. Г. Курц, І. В. Моргілевський, Ф. О. Петрунь, П. Г. Ріттер, О. О. Сухов, О. С. Федоровський; сходознавці І. А. Бжалава, С. І. Бікмаєв, І. І. Білякевич, А. П. Біт-Шумун, Р. М. Бреденко, М. І. Вязьмітіна, Т. І. Грунін, Д. П. Дринов, Б. І. Зданевич, П. Н. Лозієв, Мир Тагієв Мир-Джалал, Г. А. Назар'ян-Іранцев, Ф. Д. Пущенко, І. А. Тригубов, І. М. Фалькович, Д. А. Янкович та ін.

Почесними членами ВУНАС було обрано академіка АН СРСР В. В. Бартольда, І. Ю. Крачковського й О. М. Самойловича, члена-кореспондента АН СРСР В. О. Бордлевського, професора Є. Є. Бертельса та проф. Паризького університету В. Ф. Мінорського⁴. На час свого заснування ВУНАС налічувала 110 дійсних членів (у Харкові — 42, Києві — 39, в Одесі — 29) та 113 кандидатів у дійсні члени⁵.

Переважна більшість з названих вище вчених майже зовсім не відома сучасному читачеві. І це не випадково. Адже вони стали жертвами сталінських репресій. Їхні імена були несправедливо забуті, хоча внесок у розвиток вітчизняного сходознавства залишається досить відчутним.

Дослідницька робота велася здебільшого у двох відділах ВУНАС: політико-економічному (політика, економіка, право) та історико-етнологічному (історія, археологія, етнографія, мистецтво). Відділи поділялися на секції. При політико-економічному відділі, наприклад, існували такі секції: радянських республік Сходу та Близького Сходу з підсекціями турецькою й арабських країн; Середнього Сходу з ірано-афганською та індійською підсекціями; Далекосхідна секція, яка включала підсекції Китаю та Монголії, Японії, Кореї, Індокитаю, Індонезії та Сіаму (сучасний Таїланд)⁶.

Одним з першорядних завдань політико-економічного відділу було планомірне вивчення зарубіжного Сходу, національно-визвольного

^{3-а} Центр. держ. арх. Жовтн. революції, вищих органів держ. влади і органів держ. управління УРСР, ф. 166, оп. 7, спр. 770, арк. 31—32 (далі — ЦДАЖР УРСР); Новый Восток. — 1927. — № 16—17. — С. III—IV.

* 21 червня 1926 р. керівництво ВУНАС надіслало Х. Г. Раковському (він був тоді повноважним представником СРСР у Франції) листа, в якому просило останнього виступити на сторінках друкованого органу ВУНАС — журналу «Східний світ» — на близькосхідну тематику, а також «приїхати до Харкова хоча б на один день і прочитати лекцію на користь Асоціації» (Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. Х. Архів ВУНАС, № 28 338). Стаття Х. Г. Раковського в «Східному світі» не з'явилася. Немає відомостей також і про його приїзд до Харкова для читання лекції.

⁴ Відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР ім. В. І. Вернадського (далі — ЦНБ АН УРСР), ф. Х, архів ВУНАС, № 21 586, 24 349, 24 368, 24 388, 24 407, 24 408, 24 448, 24 491, 24 515, 24 539, 24 568, 24 686, 24 752; Східний світ (Харків). — 1927. — № 1. — С. 242; 1928. — № 6. — С. 269.

⁵ Ковалівський А. Назв. стаття. — С. 82.

⁶ Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. — Харків, 1929. — С. 5—6.

руху його народів, а також особливостей політики західних держав щодо колоніальних та залежних країн⁷.

В історико-етнологічному відділі і його підрозділах (при Київському філіалі працювали секції візантології, тюркознавства та семітологічна) значна увага приділялася історичним зв'язкам України з народами Близького та Середнього Сходу⁸.

Наукові розробки членів ВУНАС проходили апробацію як у спеціальному бюлетені⁹, так і в журналі «Східний світ» (з кінця 1930 р. — «Червоний Схід»). Протягом 1927—1931 рр. вийшло в світ 17 номерів часопису, включаючи і спарені, причому його періодичність була неоднаковою (позначалася відсутність постійного штату редакції): в 1927 р. — № 1; 1928 — № 2, 3—4, 5, 6; 1929 — № 1—2 (7—8), 3 (9); 1930 — № 10—11 (1—2), 12 (3), 4—5 (13—14), 6/15); у 1931 р. — № 1—2 (16—17). Відповідальними редакторами цього періодичного видання були діячі освіти республіки О. Полоцький та Я. Раппо.

Матеріали в журналі розподілялися за таким планом: 1) економіка, політика, право; 2) історія, етнографія, література; 3) доповіді; 4) бібліографія; 5) хроніка сходознавства. Розглядаючи зміст журналу на основі проблемно-географічного принципу, назвемо деякі з вміщених у ньому матеріалів. Так, під рубрикою «Стародавній Схід» було опубліковано такі статті й повідомлення: «Залишки хеттської культури в Малій Азії» (М. Захаров), «Мітраїзм. Джерела його вивчення» (М. Костянтинпольський), «До питання про стародавні зв'язки Русі із Сходом» (В. Пархоменко). Під рубрикою «СРСР і Схід» з'явилися: «Проблеми вивчення матеріальної культури тюркських народів СРСР» (І. Бороздін), «Східні виставки (про торговельні виставки СРСР у країнах Сходу та про Одеську виставку зразків експортних товарів у 1923—1925 рр.)» (Я. Шамраєвський). В рубриці «Республіки СРСР і Схід» було представлено такі публікації: «Україна та Близький Схід в історичних взаємовідносинах» (В. Дубровський), «Український експорт на Близький Схід» (І. Лерман), «До питання про татарсько-козацькі відносини» (В. Пархоменко), «Ассирійці у Києві» (Ф. Бахтинський), «Виставка картин грузинського художника Ніко Піросманішвілі в Харкові». Під рубрикою «Країни Азії та Африки» вмішувалися такі матеріали: «Китайська революція та її рушійні сили» (Я. Ряппо), «П'ятиріччя Турецької Республіки» (Л. Величко), «Японська писемність» (Ф. Пущенко), «Сучасна економіка Єгипту в зв'язку з розвитком українсько-єгипетської торгівлі» (А. Синявський) та ін.

Журнал своєчасно відгукувався на орієнталістичні видання. Було, наприклад, прорецензовано монографії: В Шум'яцького «1905 год и Восток» (М.-Л., 1930); Е. Рибички «Бурные годы Афганистана» (М., 1929); В. Беллі «Борьба за Тихий океан» (М., 1928). Вмішувалися рецензії й на зарубіжні публікації, зокрема, А. Вільсона «Персидська затока. Історичний нарис з найдавніших часів до початку ХХ ст.» (Оксфорд, 1928, англ. мовою), Ф. Е. Краузе «Історія Східної Азії» (Геттінген, 1925, нім. мовою), Лімана фон Сандерса «П'ять років у Туреччині» (Берлін, 1926, нім. мовою). Матеріали журналу «Східний світ» — «Червоний Схід» не втратили свого значення й нині, оскільки містять чимало цікавих відомостей.

Доречно також сказати й про труднощі, яких зазнавав журнал. Це і нерегулярний вихід його у світ внаслідок неуккомплектованості штату працівників редакції, слабкість поліграфічної бази, що позначалася на оформленні видання, тощо¹⁰.

⁷ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. Х, архів ВУНАС, № 21 669.

⁸ Там же, № 21 547, 21 493, 21 396, 21 611.

⁹ Див.: Бюлетень Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (Харків).— 1926.— Жовтень, № 1.— 40 с.; 1927.— Січень, № 2—3.— 72 с.; № 4—5.— 84 с.

¹⁰ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. Х, архів ВУНАС, № 22 704, 22 547.

Надто скромні фінансові й видавничі можливості ВУНАС стримували публікацію значних праць, хоча наприкінці 20-х років усе ж побачили світ: «Хмара-вістун (Megha-duta) П. Ріттера, «Староіндійська елегія Калідаси» (Харків, 1928), «Русско-китайские отношения в XVI—XVIII ст.» Б. Г. Курца (Харків, 1929) та ін.

Значну увагу звертало керівництво ВУНАС на підготовку кадрів з орієнталістики. Ще в 1925 р. з ініціативи А. Ю. Кримського у Києві почав функціонувати семінар східних мов, перетворений згодом на вечірні курси сходознавства при Київському філіалі ВУНАС. Там викладалися арабська, турецька, перська та англійська мови, а також читалися лекції з економіки, історії, права, етнографії й мистецтва країн зарубіжного Сходу. Завідував курсами учень А. Ю. Кримського — П. Н. Лозієв, який вів семінари з мови, культури та побуту Персії. У 1927 р. в рамках першого й другого років навчання курси закінчили відповідно 75 і 25 слухачів¹¹.

У ті ж роки спочатку на основі самооплати, а з 1929/30 навчального року — на держбюджеті працювали курси східних мов у Харкові (директор — індолог П. Д. Ріттер, завідуючий навчальною частиною — арабіст і тюрколог А. П. Ковалівський). Таким досить кваліфіковано викладалися турецька, перська, японська й китайська мови, читався курс «Історія революційного руху на Сході». Якщо в 1926 р. на курсі було прийнято 129 слухачів, то у 1929 р. їх налічувалося вже 154. У 1930 р. Українські державні курси сходознавства, як вони на той час називалися, були перетворені на Український вечірній технікум сходознавства та східних мов з трирічним строком навчання. Він мав готувати спеціалістів насамперед для сфери зовнішньої торгівлі та перекладацької діяльності¹². Корисною підмогою в цьому плані служили навчальні посібники, написані викладачами — членами ВУНАС. Т. Г. Кезма підготував основи граматики арабської мови, Ф. Д. Пущенко — теоретично-практичний курс японської мови та «Підручник до вжитку на курсах східних мов ВУНАС», Т. І. Грунін — елементарну граматику з турецької мови.

Важливими подіями у вітчизняному сходознавстві стали з'їзди ВУНАС. Перший з них відбувся 22—24 травня 1927 р. у Харкові. Від імені Всесоюзної наукової асоціації сходознавства делегатів вітав М. П. Павлович. На з'їзді йшлося насамперед про кількісне зростання спеціалістів з орієнталістики. Членів ВУНАС налічувалося тоді 275 осіб, з них 162—дійсних членів та 113—кандидатів. На Харків припадало, відповідно, 61 і 56 чол., Київ — 59 і 10, на Одесу — 42 й 57 чол.¹³

Делегати з'їзду заслухали наукові доповіді О. М. Гладстерна і П. Н. Лозієва — «Організація сходознавчої освіти на Україні», В. Г. Федорова — «Шаріат і адат у житті мусульманського Сходу», Л. І. Величка — «Рушійні сили турецької економіки» та ін. Було прийнято резолюції, згідно з якими передбачалися, зокрема, збільшення кількості лекційних годин курсів з економічної географії країн Близького Сходу та Південно-Східної Азії, які читалися тоді у ряді вузів республіки, скликання конференції, присвяченої вивченню культур тюркських народів, утворення Українського науково-дослідного інституту сходознавства¹⁴. Під час роботи з'їзду було одержано повідомлення про ратифікацію меджлисом Туреччини радянсько-турецького договору про торгівлю та мореплавство від 11 березня 1927 р. Тоді ж з

¹¹ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. Х, архів ВУНАС, № 21 648, 21 649; Східний світ. — 1927. — № 1. — С. 247.

¹² Східний світ. — 1927. — № 1. — С. 248; Ковалівський А. Назв. стаття. — С. 83.

¹³ Ковалівський А. Назв. стаття. — С. 85.

¹⁴ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. Х, архів ВУНАС, № 22 637; Східний світ. — 1928. — № 2. — С. 30, 39, 40, 43, 53.

Харкова до Анкари було надіслано телеграму, в якій делегати привітали уряд і громадськість Туреччини з прийняттям цього акту¹⁵.

Ще більш представницьким виявився II з'їзд ВУНАС, який відбувся 1—6 листопада 1929 р. також у Харкові. Крім сходознавців республіки, в його роботі взяли участь учені — представники провідних орієнталістичних центрів СРСР, зокрема, Московського інституту сходознавства, Ленінградського інституту живих східних мов, Науково-дослідної асоціації при Комуністичному університеті трудящих Сходу, Академії наук СРСР, Кавказького історико-археологічного інституту, Азербайджанського університету, Інституту дагестанської культури та ін. Були запрошені іноземні гості: директор Тюркологічного інституту і декан історико-філологічного факультету Стамбульського університету професор Ф. Кепрюлю-заде, редактор журналу «Економіст д'Оріан», депутат Великих Національних зборів Туреччини Р. Сафет-бей, професор Тегеранської вищої школи політичних наук А. Х. Форугі. Не змогли приїхати через різні причини, надіславши привітання на адресу з'їзду, професор Сулейман-Мірза (Іран), керівник семінару орієнталістики Карлова університету в Празі проф. Я. Ріпка (Чехословаччина), професор С. Леві (Великобританія), професори з Німеччини: Р. Гертман, Е. Літман, Т. Менцель, Е. Мітвох та О. Шмідт.

Вступним словом з'їзду відкрив нарком освіти УСРР М. О. Скрипник, який підкреслив першочергову роль радянського сходознавства у дослідженні національно-визвольного руху в колоніях та напівколоніях. Учасники форуму (його робота проходила в 4-х секціях) заслухали 82 доповіді. Серед них на 1-й секції (політика, економіка, право) привернули особливу увагу такі: «Китай та іноземні держави в період першого етапу китайської революції 1911 р.» (О. М. Гладстерн), «Колоніальна експансія європейського торгового капіталу у країни Сходу» (Б. Козельський), «Економічна політика кемалістського уряду Туреччини» (Л. І. Величко). У 2-й секції (історичний) доповідачами були: В. О. Гурко-Кряжин («Феодалізм на Близькому Сході»), М. Горбань («З історії відносин України з Кримом»), Т. І. Грунін («Повстання Кара-Язиджі в Туреччині»), А. П. Ковалівський («Старовинні українсько-турецькі засоби водного господарства»), Б. Г. Курц («Зародження торгівлі Росії та Китаю») та ін. У 3-й секції (етнографія та мистецтво народів Сходу) були прочитані доповіді й повідомлення В. Ф. Болтенком — «Культурні зв'язки Північного Причорномор'я із Середземноморським Сходом у II тисячолітті до н. е.», О. С. Федоровським — «Підсумки розкопок Донецького городища», В. М. Зуммером — «Загальні риси тюркського мистецтва», М. І. Вязьмітіною — «Про мусульманську бронзу Київського музею мистецтва» тощо. І, нарешті, у 4-й секції присутні могли ознайомитися з доповідями: «До питання про вивчення лаських діалектів» (А. С. Чікобава), «Підсумки реформи алфавіту у тюркських народів і народностей СРСР» (Тагі-заде), «Світгляд Омара Хайяма» (П. Н. Лозієв). У виступі іранського вченого А. Х. Форугі було проаналізовано основні етапи у розвитку перської літератури¹⁶.

1 січня 1930 р. у Харкові почав функціонувати Український науково-дослідний інститут сходознавства (УНДІС). Не применшуючи жодною мірою значення цієї події для орієнталістів республіки, зазначимо водночас, що громадськість сприйняла її далеко не однозначно. Вітаючи в цілому факт відкриття інституту, керівництво Київського філіалу ВУНАС висловило жаль, що не було прийнято до уваги наявність у Києві кафедри арабо-іранської філології та тюркологічної комісії ВУАН на чолі з А. Ю. Кримським. У свою чергу Одеський філіал ВУНАС бажав, щоб УНДІС працював в Одесі, мотивуючи це

¹⁵ Східний світ.— 1928.— № 2.— С. 37—38.

¹⁶ Див.: Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. Х, архів ВУНАС, № 22 688, 22 689, 22 693, 22 694, 22 701, 22 704, 22 705; Східний світ.— 1930.— № 10—11 (1—2).— С. VI, 369—374, 376—377, 379.

географічним розташуванням міста, а також існуванням у ньому Рішельєвського ліцею та організованого при ньому у першій половині XIX ст. Інституту східних мов. Насправді ж Харків з його відомими на той час орієнталістичними традиціями, пов'язаними з діяльністю університету, заснованого ще у 1805 р., мав вагоміші підстави, щоб стати республіканським науково-дослідним центром сходознавства. Архівні дані свідчать, що УНДІС, ледве переживши організаційну стадію, був перетворений у вересні 1931 р. на Український науково-дослідний інститут Близького Сходу. Життя показало, що для України цей науковий напрям виявився найбільш оптимальним і перспективним.

У полі зору керівництва УНДІСу (його директором був Л. І. Величко, якого змінив М. П. Любченко) перебували найрізноманітніші питання: визначення тематики досліджень, комплектування штатів, набір до аспірантури, видавнича справа, лекційна робота тощо. До числа першорядних завдань інституту належали марксистський аналіз економічних та соціально-політичних проблем країн Сходу, визвольних рухів у колоніях та залежних країнах, соціалістичне будівництво і культурна революція в середньоазіатських республіках Радянського Союзу, підготовка наукових рекомендацій для політичних і господарських організацій щодо розвитку торговельно-економічних зв'язків СРСР з державами Азії.

Приділяючи значну увагу лінгвістичній підготовці аспірантів (головною відповідної комісії був А. П. Ковалівський), дирекція запросила для роботи в арабському секторі інституту професора Жузе, в турецькому — викладача Ленінградського інституту живих східних мов Х. Джевдега.

Розгорнулася підготовка Ленінського збірника, присвяченого національно-колоніальним проблемам, вирішувалося питання про видання інформаційного бюлетеня Інституту.

Проте труднощів було чимало. Відчувалася гостра нестача коштів. Асигнування з часом зменшувалися, внаслідок чого постійно скорочувалися як фонд заробітної плати інституту, так і фонд наукових відряджень. Незадовільними були житлові умови запрошених з інших міст викладачів. Істотні прорахунки виявилися і у виробничій діяльності. Так, всупереч очевидним перевагам ряд наукових тем був визнаний неактуальним, в тому числі й вивчення арабських джерел з історії народів Східної Європи.

Зрозуміло, що зазначені негативні явища можна було б подолати, коли б існувала заінтересованість у цьому з боку командно-адміністративної системи. Йдеться про те, що УНДІС виник просто «несвоечасно». Система, набираючи силу, заради гіпертрофованої централізації стала на шлях безкомпромісного згортання, а то і ліквідації багатьох національно-республіканських осередків науки й культури. Не змогли цього уникнути ні УНДІС, ні зрештою й сама ВУНАС. У 1931 р. названі установи фактично припинили своє існування.

Значним досягненням ВУНАС було встановлення творчих зв'язків більш як з 90 науковими центрами СРСР і країн зарубіжного Сходу, в тому числі Туреччини, Ірану, Афганістану, Індії, Індонезії, Алжіру та Японії¹⁷. Найбільш результативними були прямі контакти з науковими й культурними установами Турецької Республіки. Понад два місяці (з 2 листопада 1928 р. по 7 січня 1929 р.) у цій країні перебувала делегація діячів науки і культури УСРР у складі професорів О. М. Гладстерна, В. М. Зуммера, О. О. Сухова та поета П. Г. Тичини*. Вони

¹⁷ Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. — С. 29—32.

* У повідомленні про склад делегації, крім названих осіб, згадувався ще український поет Л. С. Первомайський (Східний світ. — 1928. — № 5. — С. 257). Цей факт підтверджується і в його автобіографії (Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 75, спр. 156, арк. 1). Однак в інформації про пе-

відвідали Анкару, Стамбул, Ізмір, Конью, Бурсу й Ескішехір, зустрічалися з ректором Стамбульського університету професором О. Нешад-баєм, деканом юридичного факультету професором М. Тагір-баєм, уже згадуваним вище Ф. Кеprüлю-заде, а також відомими літераторами Я. Кадрі, С. Дервіш, Ф. Нафісом, П. Сафа. Українські вчені виступили в Туреччині з науковими доповідями. Літературно-художнє товариство Стамбула влаштувало вечір, присвячений творчості П. Г. Тичини. Делегацію прийняв міністр закордонних справ Туреччини Т. Рюшту-бей. На її ім'я надіслав особисте привітання президент Республіки М. Кемаль (Ататюрк). Членам делегації було надано можливість ознайомитися з національними архівами в Стамбулі та Анкарі¹⁸.

Зрозуміло, що далеко не все відбувалося так, як про це повідомлялося у зведеннях про хід візиту. Ставлення офіційних кіл та деяких представників громадськості Стамбула, наприклад, на відміну від Анкари, до української делегації було вельми стриманим. Це пояснювалося насамперед тим, що у період кемалістської революції Стамбул відігравав роль цитаделі консерватизму, а також традиційним впливом Заходу на цей великий адміністративний центр країни. Зокрема, під час зустрічі діячів науки і культури УСРР з керівником турецької громадської організації правої орієнтації «Тюрк-оджагі» Хамдуллою Субхі останній висловив найсерйозніше побоювання щодо тих представників науки і культури СРСР, які, прибувши до Туреччини, вестимуть пропаганду комуністичних ідей¹⁹.

У ході зустрічей було досягнуто домовленості про взаємний обмін науковою та художньою літературою. Турецькі вчені погодилися брати участь у виданнях Української СРР і запросили своїх колег з України виступити у виданнях Туреччини. Сторони дійшли згоди щодо організації постійно діючих комісій з метою ґрунтовного дослідження українсько-турецьких відносин як в УСРР, так і Туреччині²⁰. Тоді ж Народний комісаріат освіти УСРР виступив з пропозицією розглянути можливість організації в Туреччині радянського Археологічного інституту з участю в його роботі українських вчених на базі колишнього Російського інституту²¹.

Вітаючи домовленість про утворення комісії по вивченню взаємовідносин між обома країнами, професор Ф. Кеprüлю-заде заявив, що в архівах Туреччини містяться важливі матеріали, що стосуються періоду XVI—XVII ст., хоча й не упорядковані. Крім архівів, для українських істориків значний інтерес становили бібліотеки, де зберігалася велика кількість рукописних хронік. Учений схвалив ідею про наступне відрядження істориків з УСРР до Туреччини. У свою чергу він висловив побажання якнайскоріше надіслати турецьких науковців на Україну з метою ознайомлення із станом української історичної науки. Він підтримав також пропозицію про регулярний обмін бібліографічними відомостями²².

Створена при ВУНАС комісія на своїх засіданнях розглянула питання про підготовку археографічної експедиції до Туреччини, яка, на жаль, не відбулася. З цією метою було затверджено відповідну робочу групу, до складу якої входив А. П. Ковалівський. У запланова-

ребування в Туреччині діячів науки і культури УРСР Л. С. Первомайський не називався.

¹⁸ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. X, архів ВУНАС, № 22 543, 22 550; Східний світ. — 1929. — № 1—2 (7—8). — С. 375—381.

¹⁹ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. X, архів ВУНАС, № 22 554.

²⁰ Східний світ. — 1929. — № 1—2 (7—8). — С. 382.

²¹ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. X, архів ВУНАС, № 22 549. Цей інститут був заснований і функціонував у Стамбулі в 1895—1914 рр. з ініціативи професора Новоросійського (Одеського) та Петербурзького університетів Ф. І. Успенського та при сприянні турецьких вчених (Никитин Д. Русский археологический институт в Константинополе // Азия и Африка сегодня. — 1986. — № 12. — С. 41—42).

²² Східний світ. — 1930. — № 10—11 (1—2). — С. 382.

ній експедиції висловив бажання взяти участь П. Г. Тичина, а її головним консультантом мав стати ленінградський тюрколог академік О. М. Самойлович²³.

Тим часом комісія ВУНАС розгорнула роботу по систематизації архівних, а також опублікованих матеріалів з історії Туреччини та українсько-турецьких взаємин. З її ініціативи в Одесі у жовтні 1929 р. відбулося відкриття виставки видань, присвячених 6-й річниці проголошення Турецької Республіки²⁴.

Важливе значення мала діяльність заснованого в середині 20-х років при активному сприянні з боку Київського філіалу ВУНАС Будинку народів Сходу (КБНС), який перетворився згодом в осередок політичного виховання та проведення культурно-освітньої роботи серед представників тих народностей, що в силу різних причин оселилися на той час у Києві (китайців, корейців, татар, ассирійців та ін.)²⁵. При КБНС працювали ассирійська, вірменська, грецька, грузинська, дагестансько-гірська, китайська, корейська, татарська та тюрксько-перська національні секції²⁶.

Оцінюючи досягнуті результати (нехай і скромні), слід, на превеликий жаль, констатувати, що таке важливе питання, як робота в турецьких архівах, для радянських дослідників і досі залишається невирішеним.

Зрозуміло, що загальна картина розвитку сходознавства в республіці у досліджуваній період була б безперечно повнішою, коли б розглядалася діяльність й інших орієнталістичних установ, таких, зокрема, як кафедра арабо-іранської філософії, тюркологічна комісія та комісія по вивченню історії Близького Сходу при Всеукраїнській Академії наук, очолюваних А. Ю. Кримським. Однак це вже тема для спеціального дослідження. Позитивний досвід, набутий ВУНАС, може бути з успіхом використаний для вивчення сучасного стану розвитку сходознавства в республіці.

Одержано 5.08.90.

Воспроизводится яркая картина деятельности Всеукраинской ассоциации востоковедения, на базе которой преимущественно формировались ориенталистические центры в Киеве, Харькове, Одессе. Упомянуты выдающиеся ученые, репрессированные в 30-е годы, имена которых были длительное время несправедливо забыты.

²³ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. X, архів ВУНАС, № 28 917, 28 967.

²⁴ Там же, № 22 917; Комуніст (Харків).—1930.—2 берез.

²⁵ ДАКО, ф. 158, оп. 1, спр. 16, арк. 2—3, 27.

²⁶ ДАКО, ф. 112, оп. 1, спр. 1160, арк. 99—100.

І. В. Захарова (Київ), В. Г. Сарбей (Київ)

Перший український підручник із стародавнього сходознавства

В історіографічній спадщині Лесі Українки помітне місце займає «Стародавня історія східних народів» — перший україномовний підручник із стародавнього сходознавства. Автори цієї публікації оцінюють зміст книжки, характеризують її найголовніші особливості.

Цю книжку, що належить перу Лесі Українки, не знайдеш у жодному зібранні її творів. Та й опубліковано її було лише одного разу (два видання в той самий рік, в одному місті). Йдеться про «Стародавню